

Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1011 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 14. Ders “Hakas Türkçesinde Parçalar Üstü Unsurlar”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2017.

Hakas Türkçesinde Parçalar Üstü Unsurlar

Vurgu

Konuşma akışı içinde kullanılan bir sözcüğün bir hecesinin diğerlerine göre daha baskılı ve soluklu söylenmesi (Ergenç, 1995; 26) şeklinde tanımlanan vurgu, Hakas Türkçesinde diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi kelimelerin genellikle son hecesinde bulunmaktadır (Bayçura, 1978: 14). Ancak Hakas Türkçesine has bazı kurallar içinde de vurgunun kelime içindeki yeri değişebilmektedir. Hakas Türkçesinde vurguyu üzerine alan hecenin ünlüsünün daha baskın olarak, daha yüksek tonla söylenmesine uzunluk da eşlik eder. Bu açık hecelerde daha belirgin bir biçimde hissedilir.

Tek heceli kelimelerde, doğal olarak kelimenin tek ünlüsü vurguyu üzerine almaktadır. İki, üç ya da dört heceli kelimeler yalın haldeyken genellikle vurgu son hecede bulunmaktadır: [xı'zıl], [xu'zux], [çis'tek], [xuzu'rux], [xara'ğay] vb. ...

Kelimede uzun ünlü bulunuyorsa, vurgu daima uzun ünlünün bulunduğu heceye düşmektedir: [çø:rğan] “yorgan”- [çør'ğa] “rahvan”, [sa:sxan] “saksağan”- [sas'xan] “sapladı” vb. ...

Bazı ekler vurgunun yerini değiştirebilmektedir:

1. Çokluk eki daima vurguyu kendi üzerine almaktadır: [çıl'tıs] “yıldız” - [çıl'tıs'tar], [san] “sayı” - [san'nar] vb.

2. Hal ekleri daima vurguyu kendi üzerine almaktadır: [tura] “ev”- [tura'nıñ], [tura'nı], [tu'ra:], [tura'da], [tura'dañ], [tura'zar] vb. ...

3. Olumsuzluk ekleri daima vurguludur: [par'ba] “gitme!”, [çø:xtas'pa] “konuşma!”, [par'binça] “gitmiyor” vb. ...

4. Yakın geçmiş zaman eki {-dI}, {-tI} ve belirsiz geçmiş zaman eki {-ĞAn}, {-XAn} daima vurguludur: [çit'ti] “ulaştı”, [iskir'gen] “duyurdu” vb.

5. Ettirgen çatı {-tIr}, {-dIr}eki daima vurguludur: [çø:xtas'tır] “konuştur!”, [kirtin'dir] “mandır!” vb. ...

6. Soru edatı {mA} {pA} her zaman vurgusuzdur: [kü'gürt pe] “gökgürültüsü mü?”, [kil'gen me] “geldi mi?” vb. ... (Baskakov-İnkijekova, 1975: 43-45).

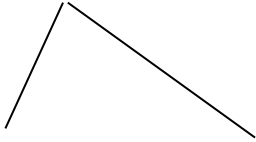
Ton

Ton bir hecedeki “bir saniyedeki titreşim sayısının” düşüklük ya da yüksekliğidir. Bir sözcük, ya da konuşma parçasındaki bir hece daha vurgulu söylendiğinde sıklık, yani titreşim sayısı da artmaktadır (Aksan, 1998B: 67-68).

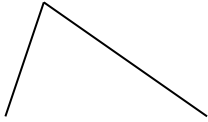
Uzbek Bayçura deneysel fonetik çalışmaları sonucunda ayrı ayrı söylenen iki heceli kelimelerde, ikinci hecenin tonunun ilk heceye oranla 11/4 oranında daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. İlk hecesinde uzun ünlü bulunan kelimelerde de genellikle uzun ünlünün yükselen bir tona sahip olmasına rağmen, ikinci hecedeki düşme hareketi gösteren tonun ortalama ton yüksekliğinin daha fazla olduğunu belirtmiştir (Bayçura, 1978: 3, 4).

Ezgi

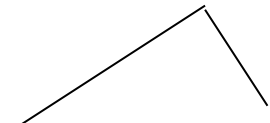
Bir konuşma zincirindeki hece, biçimbirim ve sözcükleri kapsayan ton değişimlerinin tümüne ezgi denmektedir (Ergenç, 1989: 52). Hakas Türkçesinde cümle inişli çıkışlı bir tonlamaya sahiptir. Bu iniş-çıkış hareketinin en yüksek noktası olumlu cümlelerde cümlenin başına, soru cümlelerinde ise, cümlenin sonuna yakındır. Genel olarak Hakasçada cümle başında yükselen, cümle sonunda düşen bir ton olduğu söylenebilir:

[ol çazızar parıbıxan] “O, çayırılığa gitti”

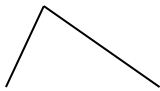
[inek çazıda çörçe] “İnek çayırılıkta yürüyor”

[xızıl inek xaydadır] “Kızıl inek nerededir?”

[sin pü:n universitetser paraziñ ma] “Sen bugün üniversiteye gidecek misin?”

[çox, parbassım] “Hayır, gitmeyeceğim” (Bayçura, 1978: 8-10).

